

C

elestia

ΕΣΑΜΗΝΙΑΙΑ ΕΓΗΘΕΡΡΗΝΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ

Αφιέρωμα στον
Λυδρέα Γ. Μαρκαντωνάτο

Μοίρα και
Ελεύθερη Βούληση

ΤΙΜΗ 10€

01 ΤΕΥΧΟΣ
ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2008

celestia
ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΠΑΙΔΕΙΑΣ &
ΤΕΧΝΗΣ

ΤΕΥΧΟΣ 1
ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2008

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ
Μπαρτζελιώτης Λεωνίδας,
Πανεπιστήμιο Αθηνών
Καλοκαιρινού Ελένη,
Πανεπιστήμιο Κύπρου

ΕΚΔΟΤΗΣ
Ηλιόπουλος Παναγιώτης

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
Αδαμόπουλος Αδάμ
Καραμπά Αναστασία
Καρούζου Μαρία
Παναγιωτοπούλου Μαρία
Παπαδόπουλος Κων/νος
Φουρνάρος Σωτήρης

Παραγωγή
Ν&Σ Μπατσιούλας Ε.Ε.

Εξώφυλλο, Σχεδιασμός
Δερμάτης Νικόλαος

Έκδοση του Ολυμπιακού Κέντρου
Φιλοσοφίας και Παιδείας
Κάνιγγος 27, 106 82, Αθήνα
Τηλ. 21033 01 610, 697488 6914
E-mail: celestia@batsioulas.gr

Κεντρική Διάθεση
Ν&Σ Μπατσιούλας Ε.Ε.
Σόλωνος 136, 10677 Αθήνα
Τηλ: 2103315186
Fax: 2103315134
e-mail: info@batsioulas.gr
url: www.batsioulas.gr

Επιμέλεια: Ομότιμο Κέντρο Φιλοσοφίας
και Παιδείας, 2008

ISSN: 1791-6925

Π ε ρ ι ε χ ό μ ε ν α

Φ ι λ ο σ ο φ ί α

8

Ε κ π α ί δ ε υ σ η

73

Τ έ χ ν η

96

Β ι β λ ι ο κ ρ ι σ ί α

156

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ

Anagnostopoulos George, *University of San Diego, USA*

Afonasin Eugene, *University of Novosibirsk, Russia*

Evangelίου Christos, *Towson University, USA*

Καραλή Λίλιαν, *Πανεπιστήμιο Αθηνών*

Καραφύλλης Γρηγόριος, *Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων*

Λαμπρέλλης Δημήτριος, *Πάντειο Πανεπιστήμιο*

Λεοντσίνη-Γλυκοφρύδη Αθανασία, *Πανεπιστήμιο*

Αθηνών

Μαρκαντωνάτος Ανδρέας, *Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου*

Μπακονικόλα-Γιαμά Έλση, *Πανεπιστήμιο Αθηνών*

Τερέζης Χρήστος, *Πανεπιστήμιο Πατρών*

Τζωρτζόπουλος Δημήτριος, *Πανεπιστήμιο Αθηνών*

Vassilopoulos Chris, *University of East Connecticut,*

USA

Wang Keping, *Beijing University, China*

Το **Ολυμπιακό Κέντρο Φιλοσοφίας και Παιδείας (ΟΚΦΠ)**, θα διοργανώσει στην Αρχαία Ολυμπία και στον Πύργο Ηλείας από τις **2 έως τις 7 Αυγούστου 2009**:

Α) το **20ο Διεθνές Συμπόσιο Φιλοσοφίας**, με θέμα:

«Ο ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ»

Οι διοργανωτές του 20ού Διεθνούς Συμποσίου προσβλέπουν στην πολυδιάστατη διερεύνηση **ΤΟΥ ΑΝΤΙΚΤΥΠΟΥ ΤΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ** στα ακόλουθα πεδία:

- ΗΘΙΚΗ ΚΑΙ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ
- ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΒΙΟΣ
- ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΠΡΟΟΔΟΣ
- ΙΑΤΡΙΚΗ ΔΙΑΓΝΩΣΗ ΚΑΙ ΘΕΡΑΠΕΙΑ
- ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Πρέπει να σημειωθεί ότι επιπλέον θα πραγματοποιηθούν συζητήσεις στρογγυλής τραπέζης σχετικά με τα παραπάνω θέματα και τις διαστάσεις τους.

Β) το **4ο Δίγλωσσο Διεθνές Σεμινάριο Ελληνικής Φιλοσοφίας και Πολιτισμού** σε συνεργασία με τα Πανεπιστήμια Αθηνών και Κύπρου, ανταποκρινόμενο στα αιτήματα των προπτυχιακών φοιτητών, των τελειοφοίτων και των ερευνητών από την Ελλάδα και το εξωτερικό, με θέμα:

«Ο ΑΡΧΑΙΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΩΣ ΠΗΓΗ ΕΜΠΝΕΥΣΗΣ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ»

Τα μαθήματα-διαλέξεις διδάσκονται από Καθηγητές Ελληνικών και ξένων Πανεπιστημίων, στην Ελληνική, στην Αγγλική και στη Γαλλική Γλώσσα. Οι διδασκόμενοι θα ενθαρρυνθούν να γράψουν δοκίμια και να συμμετέχουν σε επιστημονικές συζητήσεις.

Στο Συμπόσιο και στο Σεμινάριο Φιλοσοφίας παρέχονται Βεβαιώσεις Παρακολούθησης σε όλους τους συμμετέχοντες.

Για εγγραφές-πληροφορίες:

Ολυμπιακό Κέντρο Φιλοσοφίας και Παιδείας

Κάνιγγος 27, 106 82, Αθήνα

Τηλ. 210 33 01 610, 210 80 29 313, 6974 42 01 45

Email: lbargel@ppp.uoa.gr

Website: <http://ocpcul.blogspot.com>

ΓΡΑΦΟΥΝ

Ανδρέας Μαρκαντωνάτος	8
Λεωνίδας Μπαρτζελιώτης	13
Georgios Anagnostopoulos	21
John P. Anton	35
Eugene Afonasin	41
Αναστασία Μεσσάρη	48
Λίλιαν Καραλή, Φραγκίσκα Μεγαλούδη	57
Αναστασία Καραμπά	59
Στέλλα Μπιλιάλη	64
Στέλιος Βιρβιδάκης	73
Λαμπρινή Μπαλά, Κωνσταντίνα Κακούρου	78
Άννα Ξύγκου	87
Νικόλαος Ντάβος	93
Έλση Μπακονικόλα - Γιαμά	96
Ξένια Γεωργοπούλου	99
Χαράλαμπος Μαγουλάς	105
Σωτήρης Φουρνάρος	115
Αντώνιος Γ. Μάρκος	121
Μαρία Παπαστεφάνου, Σουζάνα Πεππή	128
Μιχαήλ Κ. Μαντζανάς	138
Θανάσης Μασκαλέρης	148
Παναγιώτης Ηλιόπουλος	150
Γιώργος Χρονάς	154
Στέλλα Μπιλιάλη	156
Αιμιλία Ξανθοπούλου	157
Λεωνίδας Ζάραγκας	158

“Η ΛΕΡΝΑΙΑ ΥΔΡΑ” ΚΑΙ ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ ΤΟΥ ΓΝΩΣΤΙΚΙΣΜΟΥ

E U G E N E A F O N A S I N

Παρά τις σημαντικές ανακαλύψεις νέων ντοκουμέντων, κυρίως της Κοπτικής Γνωστικής Βιβλιοθήκης, το ερώτημα περί της καταγωγής του Γνωστικισμού παραμένει αναπάντητο, και οι Πατερικές μαρτυρίες είναι, για το σκοπό αυτό, πολύτιμες. Η κοινή άποψη (*opinio communis*) του Ειρηναίου, του Ιππόλυτου, του Κλήμη και άλλων πρώιμων Χριστιανών στοχαστών του δεύτερου αιώνα και των αρχών του τρίτου, συνίσταται στον αξιοσημείωτο ισχυρισμό ότι οι απαρχές της Γνώσης βρίσκονται σε μία αρχαία θρησκεία ομοιωμένων γνωστικών.

Το όνομα είναι δυνατόν να αναχθεί στην «ισφαλμένως αποκαλούμενη γνώση» των πρώιμων Χριστιανικών κειμένων, τα οποία θα μπορούσαν να αποτελέσουν για τον σκοπό αυτό μία πολύτιμη πηγή για τις Γνωστικές σπουδές¹. Αλλά το πρόβλημα είναι ότι οι πληροφορίες που μπορούμε να εξορμήσουμε από τις πραιμότερες πηγές μας, είναι υπερβολικά αποσπασματικές και δεν είναι δυνατόν να ερμηνευθούν χωρίς επιπρόσθετο υλικό. Επιπλέον, τα κείμενα που αργότερα αποτέλεσαν τον κανόνα είχαν υποστεί διορθώσεις επί μακρόν σύμφωνα με τις θεωρητικές αλλαγές της εποχής. Συνεπώς, μπορούν να χρησιμεύσουν ως μία καλή πηγή για την ιστορία του Γνωστικισμού αλλά όχι αντιστρόφως.² Το γεγονός αυτό καθιστά αδύνατο να μιλήσουμε για μια προ-Χριστιανική, μια Χριστιανική και μια μετα-Χριστιανική (ή Χριστιανοποιημένη) γνώση, εφόσον δεν είναι δυνατό να πούμε τι θα έπρεπε να ονομάσουμε Χριστιανικό στις αρχές του δεύτερου αιώνα, όταν εμφανίστηκαν οι πρώτες ξεχωριστές Γνωστικές σχολές.

Η κατανόησή μας, όσον αφορά τη γνωστική θρησκεία, εξαρτάται από το θεσμικό πλαίσιο, το οποίο προκρίνουμε για να την εντάξουμε. Δεχόμενοι τους ισχυρισμούς του Ειρηναίου, του Ιουστίνου, του Κέλ-

σου, του Ηγήσιππου, του Κλήμη και άλλων, μπορούμε με κάποιο βαθμό βεβαιότητας, να υποστηρίξουμε ότι τουλάχιστον από το πρώτο τμήμα του δεύτερου αιώνα, στη Ρώμη, στην Αλεξάνδρεια, στην Ιουδαία και σε άλλα μείζονα κέντρα εκπαίδευσης και μάθησης υπήρχαν συγκεκριμένες άτυπες κοινωνίες, οι οποίες μετέδιδαν ποικίλους τύπους διδασκαλίας χρησιμοποιώντας στροφές ποιημάτων με προ-Χριστιανικό και αντι-Ιουδαϊκό περιεχόμενο.

Επιπλέον, διέθεταν βιβλία, ακόμη και ολόκληρες συλλογές γραπτών που αφορούσαν μεταφυσικά και ηθικά ερωτήματα πρωταρχικής σημασίας, τέτοια όπως: ερωτήματα περί της απαρχής του κόσμου, περί του μέρους που τα ανθρώπινα πλάσματα θα πρέπει να καταλάβουν μέσα στη δομή του σύμπαντος, κλπ. Οι απαντήσεις που δίδονταν ήταν τυλιγμένες στο πέπλο ενός περίπλοκου μύθου και παρουσιάζονταν είτε με τη μορφή χρησμών είτε ως συλλογή αποφθεγμάτων είτε και τα δύο.³ Η αυθεντία των κειμένων αυτού του είδους βασίζεται στην ανωνυμία τους και, συχνότατα, στην υποτιθέμενη αρχαιότητά τους. Απεναντίας, τα έργα συγγραφέων όπως ο Βασιλείδης ή ο Βαλεντίνος δεν είχαν και δεν θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως αν είχαν παρόμοια αποδοχή. Κατά το πλείστον, γίνονταν δεκτά ως επιδέξιοι σχολιασμοί των αποκαλυμμένων χρησμών, έγκυροι για κάποιους κύκλους⁴. Αλλά αυτού του είδους η δραστηριότητα μπορεί να είναι επιτυχής μόνο σε ένα καλώς δομημένο και οργανωμένο κοινωνικό πλαίσιο.

Δεν γνωρίζουμε πώς αυτοαποκαλούνταν οι ανθρωποι αυτοί, αλλά οι αντίπαλοί τους ευλόγως τους ονόμασαν «γνωστικούς» εφόσον οι διδασκαλίες τους εστιάζονταν στη γνώση, μια γνώση μυστική, που είχε αποκαλυφθεί σε μια ελίτ, αδιαφόρως προς το περιεχόμενο της αποκάλυψης και προς την μέθοδο με την οποία η ελίτ αυτή είχε επιλεγεί.⁵ Με-

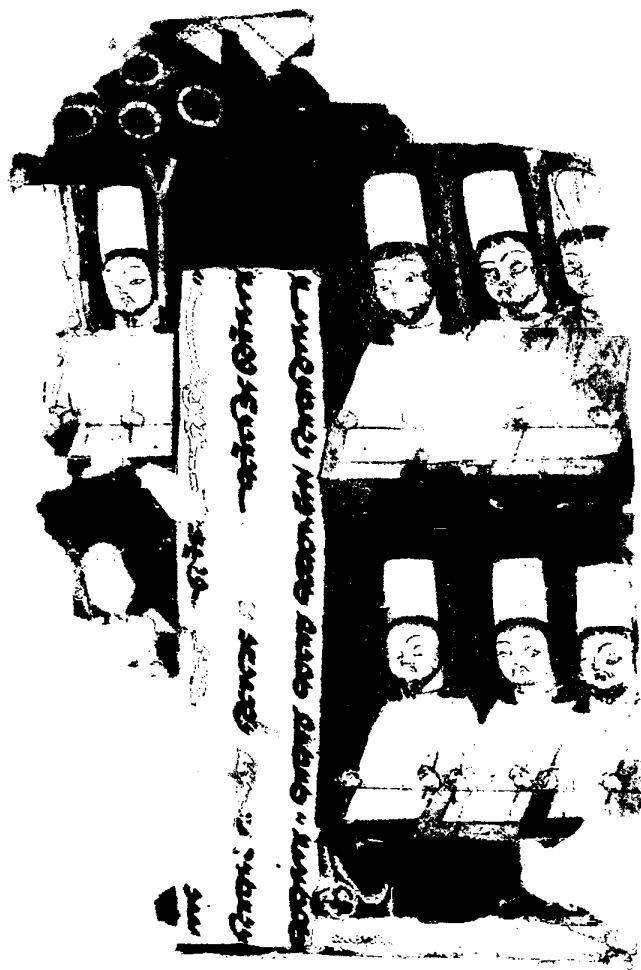
ταξύ των υψηλοτατων ουρανιων θεοτήτων τοποθετουσαν πάντοτε μία διανοητική οντότητα, συνήθως τον Νου ή την Εννοια· ο τελειος άνθρωπος, ο Αδάμας, συσχετιζόταν με την τέλεια γνώση· ο Χριστός ήρθε για να αποκαλύψει τη γνώση⁶· το δέντρο της γνώσης επίσης επαίξε έναν κεντρικό ρόλο στον μύθο⁷, κλπ. Είναι πολύ πιθανό, όπως σημειώνει ο Alastair Logan⁸, ότι μεταξύ αυτών υπήρχε μια ιδιαίτερη ομάδα οπαδών ενός ειδικού τυπου μύθου, που τελικώς υλοποιήθηκε στο Απόκρυφον του Ιωαννη. Αυτή η υπόθεση θα μπορούσε να εξηγήσει το γεγονός ότι οι αιρεσιολόγοι μιλούν ομόφωνα περι κειμένων Γνωστικων, λέγοντας ότι οι υπόλοιποι προέρχονται από αυτούς (κάτι που δεν είναι κατ' ανάγκη αληθές). Θα διευκρινίσω αυτό το ζήτημα με περισσότερες λεπτομέρειες στο δεύτερο μέρος της εργασίας μου.

Τώρα, είναι δυνατόν να υποστηρίξουμε, με κάποιο βαθμό βεβαιότητας, ότι οι Γνωστικές «σχολές» ή «σέκτες» είχαν φυσική ύπαρξη ως ταυτοποιημένα κοινωνικά ιδρύματα; Υπήρχαν όντως συγκεκριμένες σχολές (φιλοσοφικές ή θρησκευτικές) εκείνη την εποχή, και εάν η απάντηση είναι «Ναι», πώς ήταν οργανωμένες, σύμφωνα με ποιες αρχές λειτουργούσαν και πώς έμοιαζε η καθημερινή ζωή εκείνων των σχολών;

Η ερώτηση αυτή έχει προσφάτως προσελκύσει μεγάλο μέρος της προσοχής των ερευνητών. Ο John Whittaker υποστήριξε ότι η Γνώση θα ήταν σχεδόν αδύνατον να υπάρξει σε μια ιδρυματική μορφή όμοια με εκείνη μιας φιλοσοφικής σχολής⁹. Απεναντίας, η Barbara Aland, παρά την προφανή διαφορά μεταξύ γνώσης και φιλοσοφίας, επέμεινε να υποστηρίξει μια αναλογία μεταξύ των φιλοσοφικών σχολών και της σχολής του Βαλεντίνου¹⁰. Επί του

ζητήματος της «Σχολής του Βαλεντίνου» έχουμε τώρα μια πολύτιμη μελέτη του Christoph Markschies¹¹. Τα συμπεράσματά του είναι τα ακόλουθα: καταρχήν, αυτό καθαυτό το γεγονός της ύπαρξης της σχολής θα πρέπει να παραμένει υποθετικό, λόγω της έλλειψης αξιόπιστων ιστορικών αποδείξεων· και, δεύτερον, υπάρχει ένας λόγος να αμφισβητήσουμε ότι υπήρξε ποτέ οποιαδήποτε Γνωστική σχολή, οφειλόμενος σε έναν ειδικό μη-ιδρυματικό χαρακτήρα της Γνώσης. Κι εγώ επίσης εξέτασα το πρόβλημα αυτό λίγα χρόνια πριν¹². Τα συμπεράσματά μου βρίσκονται κοντύτερα σε εκείνα του Ch. Markschies. Πράγματι, εάν προσέξουμε τις μαρτυρίες, θα διαπιστώσουμε σχεδόν αμέσως ότι όλοι όσοι μας πληροφορούν είναι

και ύποπτοι αλλά και αλληλεξαρτώμενοι. Η ιστορία περί δύο διαφορετικών σχολών, που ιδρύθηκαν από τον Βαλεντίνο, η οποία διατυπώθηκε από τον Ιππόλυτο και άλλους, είναι σίγουρα μια αναδρομική απόπειρα να παρουσιαστεί ο Γνωστικισμός ως ένα οργανωμένο κίνημα. Οι ελάχιστες θεωρητικές διαφορές θα ήταν σχεδόν αδύνατον να αποτελέσουν τη βάση για μια διαίρεση, παρόλο που μία σχετική απομόνωση θα μπορούσε να οδηγήσει σε αποκλίσεις από την αρχική διδασκαλία του Βαλεντίνου¹³. Αλλά αυτές οι διαφορές δεν σχετίζονται κατ' ανάγκη με τις Δυτικές και Ανατολικές «σχολές». Για παράδειγμα, ο Ηρακλέων, ο σημαντικότερος συνεχιστής του Βαλεντίνου, τον οποίο ο Ιππόλυτος συνδέει με την Δυτική σχολή, είναι

γνωστός αποκλειστικά από τα πολεμικά έργα του Κλήμη και του Ωριγένη, που και οι δύο τους είναι από την Αλεξάνδρεια¹⁴.

Όμως, η διατύπωση του Ιππόλυτου (Ref. VI 35, 5) καθώς επίσης και μία σαρκαστική έκφραση του Τερτυλλιανού (Adv. Val. 11, 2: *duae scholae, duae cathedrae*¹⁵) θα μπορούσαν να σημαίνουν ότι οι συνεχιστές του Βαλεντίνου και άλλων Γνωστικών θέσπισαν κάποια ιδρύματα, ίσως με σκοπό την επί χρήμασι διδασκαλία (ο Μάρκος ο Μάγος κατά τον Ειρηναίο). Αυτό σίγουρα μοιάζει περισσότερο με σχολή παρά με «σέκτα»¹⁶.

Στην κατάσταση αυτή, οποιαδήποτε επιπρόσθετη πληροφορία ή παραπομπή που αφορά την απαρχή του Γνωστικισμού και του πιθανού θεσμικού του πλαισίου είναι πολύτιμη. Εκτός από έναν αριθμό απόψεων που κινούνται στον χώρο της δοξασίας, διατυπωμένων από τους Ειρηναίο, Ιππόλυτο, Τερτυλλιανό, Επιφάνιο και άλλους, διαθέτουμε μαρτυρία από τον Κλήμη τον Αλεξανδρέα, ο οποίος, καθώς λένουν, ήταν επίσης επικεφαλής μίας «σχολής». Αμφιβάλλω για την ιστορικότητα της δεύτερης πληροφορίας, αλλά παρόλα αυτά, είναι ενδιαφέρον ότι, σε αντίθεση με τους άλλους, ο Κλήμης πολύ σπανίως ομιλεί για τις Γνωστικές σχολές: αναφέρει άπαξ μία «σχολή» του Καρποκράτη και μερικές φορές κατηγορεί τους συνεχιστές του Βαλεντίνου και του Βασιλείδη (ή «εκείνοι περί τον Βαλεντίνο», «εκείνοι περί τον Βασιλείδη», κλπ) διότι παρερμηνεύουν την αρχική θεωρία των διδασκάλων τους.

Λοιπόν, εφόσον οι απαρχές της μεταγενέστερης «φιλοσοφικής» Γνώσης αναμένεται να βρεθούν σε μία αρχαία θεωρία ορισμένων γνωστικών, κατάλληλο είναι να συλλέξουμε τα σχετικά χωρία:¹⁷

(1) ...Qui enim est primus ab ea

quae dicitur gnostica haeresis antiquas in suum characterem doctrinas transferens Valentinus (από της λεγομένης γνωστικής αίρέσεως τὰς ἀρχὰς εἰς ἴδιον χαρακτηριστῆρα διδασκαλείου μεταρμόσας Οὐαλεντίνος)...– ...Ο Βαλεντίνος μετέφερε τις παλαιότερες θεωρίες από αυτό που ονομάζεται Γνωστική σέκτα και τις διασκεύασε για τη δική του σχολή...¹⁸ (Irenaeus, Adv. Haer. I 11,1; ap. Epiphanius, Panarion XXXI, 32, 2).

(2) ...necessarium arbitrati sumus prius referre fontem et radicem eorum, uti sublimissimum ipsorum Bythum cognoscens, intellegas arborem de qua defluerunt tales fructus. – ...θεωρήσαμε αναγκαίο πρώτα απ' όλα να καταστήσουμε γνωστή την πηγή και τη ρίζα τους, έτσι ώστε όταν γνωρίσεις την ανυπέρβλητη Αβυσσό τους, να γνωρίζεις και το δένδρο από το οποίο προήλθαν αυτοί οι καρποί (Iren. I 22, 2).

(3) Super hos autem ex his qui praedicti sunt Simoniani multitudo Gnosticorum [Barbelo] exsurrexit, et velut a terra fungi manifestati sunt. – Πέρα από αυτούς τους ανθρώπους, μια πλειάδα Γνωστικών [Barbelo] έχει αναδυθεί από τους Σιμωνιανούς που ήδη αναφέρθηκαν, ακριβώς όπως ταμανιτάρια ξεπετάγονται από τη γη (Iren. I 29, 1).

(4) Tales quidem secundum eos sententiae sunt, a quibus velut Lernaea hydra, multiplex capitibus fera [de] Valentini schola generata est – Τέτοιες είναι οι θεωρίες των ανθρώπων αυτών, από τις οποίες γεννήθηκε η σχολή του Βαλεντίνου, σαν την Λερναία Ύδρα, το τέρας με τα πολλαπλά κεφάλια (Iren. I 30, 15)¹⁹.

(5) A talibus matribus et partibus et proavis eos qui a Valentino sint, sicut ipsae sententiae et regulae ostendunt eos... – Από τέτοιες μητέρες και πατέρες και προγόνους προήλθε ο Βαλεντίνος και οι οπα-

δοί του, και οι δικές τους θεωρίες και τα συστήματα δείχνουν ότι αυτοί είναι... (Iren. I 31, 3, το τελευταίο τμήμα του πρώτου βιβλίου).

(6) Ad expugnandam conversus veritatem et cuiusdam veteris opinionis semen nactus colubro suo²⁰ viam delineavit. – Έχοντας λάβει τα όπλα εναντίον της αλήθειας, συνέλαβε τον πυρήνα μίας αρχαίας θεωρίας και με έντονα χτυπήματα σχημάτισε μια τροχιά γι' αυτόν τον όφι (Tertullian, Adversus Valentinianos 4, 2).

Ενώ μετέφραζα το έργο Στρωματείς του Κλήμη του Αλεξανδρέα στα Ρωσικά, συνάντησα ένα χωρίο που φαινόταν ότι επιβεβαίωνε τις ενδείξεις μας για σχέση του Βαλεντίνου με τους γνωστικούς. Φυσικά το χωρίο είναι πολύ γνωστό, αλλά είναι πολύ εκπληκτικό το ότι δεν έχει αξιοποιηθεί σε αυτό το πλαίσιο έρευνας. Το κείμενο έχει ως ακολούθως (Strom. III 29, 1–2 St):

(7) Έρρῆν δὲ αὐτοῖς τὸ δόγμα ἐκ τίνος ἀποκρῦφου, καὶ δὴ παρὰ θῆσομαι τὴν λέξιν τὴν τῆς τούτων ἀσελγείας μητέρα· καὶ εἴτε αὐτοὶ τῆς βίβλου συγγραφεῖς (ὄρα τὴν ἀπόνοιαν, εἰ καὶ θεοῦ διαψεύδονται δι' ἀκρασίαν), εἴτε ἄλλοις περιτυχόντες τὸ καλὸν τοῦτο ἐνόησαν δόγμα διεστραμμένως ἀκηκοότες· ἔχει δὲ οὕτως τὰ τῆς λέξεως· «ἐν ἦν τὰ πάντα· ἐπεὶ δὲ ἔδοξεν αὐτοῦ τῆ ἐνόητι μὴ εἶναι μόνη, ἐξῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ ἐπίπνοια, καὶ ἐκοινώνησεν αὐτῇ καὶ ἐποίησεν τὸν ἀγαπητὸν· ἐκ δὲ τούτου ἐξῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ ἐπίπνοια, ἢ κοινωνήσας ἐποίησεν δυνάμεις μῆτε ὄραθῆναι μῆτε ἀκουσθῆναι δυναμένας» ἕως «ἐπ' ὀνόματος ἰδίου ἐκάστην.»

Το χωρίο θα μπορούσε να μεταφραστεί ως εξής:²¹

Ἡ θεωρία τους προέρχεται από μία απόκρυφη [πραγματεία], και θα παραθέσω κατά λέξη ένα κατάλληλο χωρίο, τη μήτρα [που συνέλαβε] την απρέπειά τους. [Δεν

γνωρίζω] εάν οι συγγραφείς του βιβλίου είναι οι ίδιοι υπεύθυνοι για όλο αυτό (σε αυτήν την περίπτωση παρατήρησε την τρέλα τους [την ανοησία τους] που μέσα στην ασέλγειά τους εσφαλμένως αμφισβητούν τον Θεό!), ή εάν συνάντησαν κάποιους άλλους και, έχοντας ακούσει μία καλοσχηματισμένη θεωρία δημιούργησαν μία διαστρέβλωση αυτής, αλλά το κείμενο έχει ως εξής: «[Στην αρχή] όλα τα πράγματα ήταν Ένα. Επειδή του φάνηκε καλό η Ενότητα να μην είναι μόνη, εξέβαλε μία Πνοή. Ερχόμενο σε συνεύρεση με αυτήν, παρήγαγε τον Αγαπητό. Αυτός εξέβαλε Πνοή και, ερχόμενος σε συνεύρεση με αυτήν, παρήγαγε τις Δυνάμεις, που δεν ήταν δυνατόν να γίνουν ορατές ούτε να ακουστούν» μέχρι «την κάθε μία με το ιδιαίτερό της όνομα».

Δεν έχουμε ιδέα για το ποιοι ήταν αυτοί οι Γνωστικοί, αλλά είναι αξιοσημείωτο το ότι στην επόμενη πρόταση συγκρίνονται με τους οπαδούς του Βαλεντίνου (III 29, 3):²²

...εί γάρ και οὔτοι καθάπερ οἱ ἀπὸ Οὐαλεντίνου πνευματικὰς ἐτίθεντο κοινωνίας, ἴσως τις αὐτῶν τὴν ὑπόληψιν ἐπεδέξατ' <ἄν> – Εάν αυτοί, ομοίως με τους οπαδούς του Βαλεντίνου, θεωρούν την σεξουαλική συνεύρεση ως πνευματική (ένωση), η γνώμη τους μπορεί να γίνει αποδεκτή [ή «κατανοητή» με όρους αυτής της εξήγησης, διότι ουσιαστικά ο Κλήμης δεν αποδέχεται αυτήν την άποψη].»

Κατόπιν, ο Κλήμης τους αντιπαραβάλλει με τους οπαδούς του Πρόδικου (οἱ ἀπὸ Προδίκου) «οἱ οποίοι εσφαλμένως διεκδικούν το όνομα των Γνωστικών για τους εαυτούς τους, αποκαλώντας τους εαυτούς των πραγματικούς γιους του πρωτογενούς Θεού», περιγράφει τα ήθη και έθιμα που υιοθετούν και μνημονεύει τη χρήση αισχροφών γλώσσας από πλευράς

τους²³, κάτι που θυμίζει τους Καϊνίτες που μνημονεύονται από τον Ειρηναίο και από τον Επιφάνιο (Adv. Haer. 31, 2; Pan. XXXVIII 2–5)²⁴. Λίγο πιο πριν (25, 5) ο Κλήμης επίσης αναφέρει τους συνεχιστές του Νικολάου, και ύστερα αναφέρεται σε μία θεωρία, όμοια με αυτή ενός Γνωστικού Σεβήρου (34, 1), και σε μια θεωρία ορισμένων από τους Αντιπάκτας. Δεν γνωρίζουμε εάν ο Αλεξανδρινός διανοούμενος βασίστηκε εδώ σε ένα προγενέστερο «σύνταγμα» (μία περίληψη των Γνωστικών θεωριών) ή εάν ήταν τυχερός να διαθέτει μία ανεξάρτητη πηγή πληροφοριών. Σε κάθε περίπτωση, είναι ενδιαφέρον ότι στο πλαίσιο της συζήτησής του για τη Γνωστική προσευχή στο VII 41, 3, αναφερόμενος στην «αίρεση εκείνων περί τον Πρόδικο», ο Κλήμης τους κατηγορεί για την ίδια εσφαλμένη διεκδίκηση της γνώσης για το εαυτό τους πάλι:

Ένταῦθα γενόμενος ὑπερμνήσθην τῶν περὶ τοῦ μὴ δεῖν εὐχέσθαι πρὸς τινῶν ἑτεροδόξων, τουτέστιν τῶν ἀμφὶ τὴν Προδίκου αἵρεσιν, παρεισαγομένων δογμάτων. ἵνα οὖν μηδὲ ἐπὶ ταύτῃ αὐτῶν τῇ ἀθέῳ σοφίᾳ ὡς ξένη ὀγκύλλωνται αἰρέσει, μαθέτωσαν προειληφθαι μὲν ὑπὸ τῶν Κυρηναϊκῶν λεγομένων φιλοσόφων ἀντιρρήσεως δ' ὁμως τεύξεται κατὰ καιρὸν ἢ τῶν ψευδωνύμων τούτων ἀνόσιος γνώσις...

Αυτό που μας κάνει ιδιαίτερη εντύπωση είναι ότι στην αρχή του τρίτου βιβλίου (Strom. III 1, 1) ο Βαλεντίνος και οι οπαδοί του πιστώνονται με απολύτως την ίδια άποψη περί της φύσης του γάμου, όπως και οι Γνωστικοί στο 29, 3 (που παρατέθηκε πιο πάνω):

Οἱ μὲν οὖν ἀμφὶ τὸν Οὐαλεντίνου ἄνωθεν ἐκ τῶν θείων προβολῶν τὰς συζυγίας καταγαγόντες εὐαρεστοῦνται γάμῳ, οἱ δὲ ἀπὸ Βασιλείδου «πυθομένων» φασὶ «τῶν ἀποστόλων μὴ ποτε ἄμεινόν ἐστι τὸ μὴ γαμείν» ἀπο-

κρίνασθαι λέγουσι τὸν κύριον «οὐ πάντες χωροῦσι τὸν λόγον τοῦτον· εἰσὶ γὰρ εὐνοῦχοι, οἱ μὲν ἐκ γενετῆς, οἱ δὲ ἐξ ἀνάγκης». – Ενώ ο Βαλεντίνος και οι οπαδοί του, ανάγοντας τα ζεύγη των ανθρώπων σε θεϊκές προελεύσεις, λαμβάνουν ευχαρίστηση μέσα στον γάμο, οι οπαδοί του Βασιλείδη..., κλπ.

Είναι αλήθεια, πάντως, ότι οι εκφράσεις που χρησιμοποιεί ο Κλήμης σε αυτές τις δύο περιπτώσεις είναι διαφορετικές (οἱ ἀπὸ Χ, / οἱ ἀμφὶ Χ). Αλλά είναι αυτό σημαντικό; Μήπως ο Κλήμης θέλει να πει κάτι ιδιαίτερο; Κατά την άποψή μου, καθόλου· γιατί με τον ίδιο απολύτως τρόπο για τη σχολή (ή την αίρεση) του Πρόδικου, σε ένα όμοιο πλαίσιο, χρησιμοποιεί ποικιλία αναφορών: ως «τῶν ἀμφὶ τὴν Προδίκου αἵρεσιν» και ως «οἱ ἀπὸ Προδίκου». Έτσι, μήπως θα έπρεπε να υποθέσουμε ότι στην πρώτη περίπτωση ο Κλήμης μιλά για τον Πρόδικο και τους στενούς του συνεργάτες μόνο, ενώ στην δεύτερη περίπτωση μιλά για τους οπαδούς του, αλλά όχι για τον ίδιο τον Πρόδικο; Δεν το νομίζω. Πιθανώς το ερώτημα για το εάν κάποιος ανήκει στον κύκλο κάποιου, καθώς και ερωτήματα που περιλαμβάνουν άλλους όμοιους γεωμετρικούς συσχετισμούς, είναι ακατάλληλα για περιπτώσεις ιδιοματικών εκφράσεων όπως η παραπάνω, καθότι αυτές έχουν ήδη χάσει το πρωταρχικό τους νόημα και (όλες τους) ονομάζουν μία «σχολή» με μία αρκετά ασαφή έννοια της λέξης²⁵.

Για να διευκρινίσουμε το ζήτημα ας δούμε έναν αριθμό άλλων σχετικών περιπτώσεων:

Strom. II, 36,1: οἱ ἀμφὶ τὸν Βασιλείδην; Strom. II 52, 1: οἱ δὲ ἀμφὶ τὸν Σίμωνα τῷ Ἐσῳτῇ; Prot. 26, 4: οἱ ἀμφὶ τὴν σκηνην ποιηται; Strom. II 54, 5: οὐ μόνον οἱ ἀπὸ Πλάτωνος, ἀλλὰ και οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς; Strom. VI 59, 4: οἱ ἀπὸ φι-

λοσοφίας διὰ τῆς τοῦ κυρίου διδασκαλίας...

Οἱ δύο πρώτες περιπτώσεις αφορούν, αντιστοίχως, τὶς σχολές του Βασιλείδῃ και του Σίμων του Μάγου, και ἡ ἐκφραση εἶναι ἀρκετὰ συνήθης, παρόλο που, γενικὰ μιλώντας (ὅπως δείχνει ἓνας ἀπλὸς υπολογισμὸς συμβάντων) γιὰ κάποιους λόγους ὁ Κλήμης προτιμᾷ τὴν ἀπο-δόμησῃ (apocostnstruction) αὐτῶν τῶν δύο ἀμφι-. Ἡ τρίτη περίπτωση ἀφορᾷ τὴ «σχολή» τῶν σκηναϊκῶν ποιητῶν²⁶. Ἡ τέταρτη και ἡ πέμπτη περίπτωση διευκρινίζει τὴ χρήση ἀπὸ πλευρᾶς του τῆς ἀπο-δόμησῃς. Και στὶς δύο αὐτὲς περιπτώσεις

Παρά τις πολλές ἀμφιβολίες που ἔχουν διατυπωθεῖ ἀπὸ διαπρεπεῖς ἐρευνητῆς, τὰ στοιχεῖα μας φαίνεται νὰ στηρίζουν τὴν ἀπόψη ὅτι τουλάχιστον μερικὲς Γνωστικὲς κοινότητες λειτουργοῦσαν ὡς φιλοσοφικὲς σχολές μᾶλλον, παρά ὡς θρησκευτικὲς σέκτες.

μνημονεύει φιλοσοφικὲς σχολές. Ἐνῶ οἱ ἀναφορὲς στὴν Πλατωνικὴ και στὴν Στωικὴ σχολή, θεωροῦμενες σὲ ἓνα πλαίσιο δοξασίας, εἶναι τυπικὲς, ἡ δευτέρῃ περιπτώσῃ εἶναι ἀρκετὰ ἀσυνήθης: οἱ ὁπαδοὶ τῆς φιλοσοφίας (ἡ «σχολή» τῆς φιλοσοφίας») ἀντιπαραβάλλονται με τὴ διδασκαλία (ὄχι τὴ σχολή!) του Χριστοῦ, παρά τὸ γεγονός ὅτι ὁ ὄρος διδασκαλία πολὺ συχνὰ ὀνομάζει μίᾳ «σχολή», ἀκόμα και ὑπὸ τὴ φυσικὴ ἔννοια του ὄρου. Λέγεται ἐδῶ ὅτι, ἔχο-

ντας κανεῖς ἐγκαταλείψει τὴ φιλοσοφία (δηλαδὴ μίᾳ φιλοσοφικῇ σχολῇ) γιὰ τὴ διδασκαλία του Κυρίου (δηλαδὴ ἀκολουθώντας τον ἢ μεταφορικῶς γινόμενος μαθητῆς του) θὰ φθάσει τὴν πραγματικὴ φιλοσοφία.

Τὸ τελικὸ μου παράδειγμα ἀφορᾷ περιπτώσεις που γίνεται ὀνομαστικὴ ἀναφορὰ στον Βαλεντίνου και στον Βασιλείδῃ, χωρὶς τὴ συνοδείᾳ κάποιᾳ ἀναφορᾶς σὲ ὁπαδοῦς τους. Στὸ Strom. III 102, 1 λέγεται: ...νὰ μὴν και Οὐαλεντίνω τὸ σῶμα τὸ ψυχικόν...; και στὸ Strom. V 2,5-3,4: ...ὡς Βασιλείδῃς οἶεται... ὡς Οὐαλεντίνος βούλεται, τινὸς και φύσει πιστοῦ και ἐκλεκτοῦ ὄντος, ὡς Βασιλείδῃς νομίζει...

Θὰ πρέπει νὰ ἀποδώσουμε αὐτὲς τὶς φράσεις ἀπευθεῖας στον Βασιλείδῃ και στον Βαλεντίνου ἢ μᾶλλον ἀπὸ κοινού σὲ αὐτοῦς και στὶς σχολές τους; Τὸ πλαίσιο μας υποδηλώνει τὸ δεύτερο.

Αὐτὲς οἱ παρατηρήσεις φαίνεται νὰ ἐπιβεβαιώνουν ὅτι μιλώντας γιὰ μίᾳ «σχολῇ» ὁ Κλήμης συνήθως ἐννοεῖ προσκόλλησῃ σὲ συγκεκριμένη παράδοσῃ ἢ ἀκόμη σὲ ἓναν τρόπο σκέψῃς (γιὰ παράδειγμα ἡ φιλοσοφικὴ παράδοσῃ σὲ ἀντίθεσῃ με τὴν Χριστιανικῇ). Συνεπῶς, μιλώντας γιὰ μίᾳ σχολῇ του Βαλεντίνου δεν ἐννοεῖ κατ' ἀνάγκη ὅτι ὁ Βαλεντίνος δεν συμμεριζόταν αὐτὴν τὴν ἀπόψη (ἀν ἐννοοῦσε αὐτὸ πιθανότατα θὰ τὸ εἶχε διατυπῶσει ἄμεσα). Ἀπὸ τὴν ἄλλῃ μεριά, μιλώντας γιὰ τον «Βαλεντίνου» ἢ τον «Βασιλείδῃ» ἀρκετὰ συχνὰ ἐννοεῖ τὴ Βαλεντινείᾳ ἢ Βασιλείδειᾳ διδασκαλίᾳ ἐν γένει. Ἡ μόνῃ ἐξᾶίρεσῃ σὲ αὐτὸν τον κανόνα εἶναι φυσικὰ τὰ ἀκριβῆ παραθέματα ἀπὸ τον Βαλεντίνου, Βασιλείδῃ, Ἰσίδωρο και ἄλλους Γνωστικῶς. Σὲ αὐτὲς τὶς περιπτώσεις ἀναγνωρίζει τὴν πηγὴ προσεκτικὰ και δεν ἔχουμε κανέναν λόγο νὰ ἀμφισβητήσουμε τὴν πληροφορία του.

Τῶρα ἂς ἐπιστρέψουμε στο ἀρ-

χικὸ ζήτημα. Στὸ ἀρχικὸ μου παράθεμα (Strom. III 29) λέγεται ὅτι οἱ ὑστεροὶ (φιλοσοφοῦντες και Χριστιανοὶ) Γνωστικῶς ἐξάγουν τὴ θεωρία τους ἀπὸ κάποιους γνωστικῶς. Και παρόλο που ὁ Κλήμης δεν λέγει κατηγορηματικῶς ὅτι αὐτὸ εἶναι ἀληθές και γιὰ τὴν περίπτωση τῶν Βαλεντινιανῶν, ἀναφέρεται πράγματι στον Βαλεντίνου και στὴ σχολῇ του ἀμέσως μετὰ, ἐνδεχομένως ἐπειδὴ θεωρεῖ αὐτὴ τὴ σύγκρισῃ σχετικῇ. Ἐάν εἶναι ὀρθῇ ἡ ὑπόθεσῃ μου ὅτι ἡ χρήση του Κλήμης ἐδῶ κατὰ κάποιον τρόπο γενικεύει²⁷, αὐτὸ τὸ στοιχεῖο λειτουργεῖ ὑπὲρ τῶν ὁμοίων ἐκφράσεων του Εἰρηναίου και του Τερτυλλιανου. Ὁ τρόπος με τον ὁποῖο τὸ θέτει («...τὴ μήτρα που συνέλαβε, κλπ.) αὐτὸ ἐπίσης υποδηλώνει²⁸. Ἀλλὰ οἱ κειμενικὲς ἐνδείξεις δεν εἶναι ποτὲ ἀδιαμφισβήτητες. Ἐξ ἄλλου, ὀλόκληρες πολεμικὲς μετὰξὺ τῶν Γνωστικῶν και τῶν Ὀρθόδοξων Χριστιανῶν ἀναδύθηκαν ἀπὸ τὶς προσπάθειές τους νὰ ἐπανερμηνεύσουν ἓναν ἀριθμὸ ἀπὸ βιβλικὰ «ἀποσπάσματα-κλειδιά». Και γνωρίζουμε τελικὰ πόσο μακριὰ ὀδηγήθηκαν. Προφανῶς, θὰ πρέπει νὰ δοθεῖ προτεραιότητα στὶς θεωρήσεις που κρίνονται ἀληθοφανεῖς και πιθανές ἀπὸ ἱστορικὴ ἀπόψη.

Ποῖα ἀρχικὰ συμπεράσματα μποροῦν νὰ ἐξαχθοῦν σὲ τὴ βάση αὐτῶν τῶν θεωρήσεων; Παρά τὶς πολλὲς ἀμφιβολίες που ἔχουν διατυπωθεῖ ἀπὸ διαπρεπεῖς ἐρευνητῆς, τὰ στοιχεῖα μας φαίνεται νὰ στηρίζουν τὴν ἀπόψη ὅτι τουλάχιστον μερικὲς Γνωστικὲς κοινότητες λειτουργοῦσαν ὡς φιλοσοφικὲς σχολές μᾶλλον, παρά ὡς θρησκευτικὲς σέκτες. Ὁ Καρποκράτης, ὁ Βασιλείδῃς, ὁ Βαλεντίνος, και ἄλλοι περιφρονοῦσαν τὸ Ἰουδαϊκὸ θρησκεῦμα και τὴν τελετουργία και προσπάθησαν νὰ ἐπανεξετάσουν τὶς βασικὲς Γνωστικὲς ἰδέες με ὄρου λαϊκοῦ Πλατωνισμοῦ και Πυθαγοριανισμοῦ.

Προθύμως περιέβαλαν τα πλέον θεωρητικά Ιουδαϊκά και Χριστιανικά βιβλία (το Βιβλίο της Σοφίας και το Ευαγγέλιο του Ιωάννη, πρώτα απ' όλα) με Πλατωνικά ενδύματα. Ταυτόχρονα είναι σαφές ότι η Γνώση ως ένα κοινωνικό φαινόμενο δεν μπορεί να περιγραφεί με όρους των πολυάριθμων «σεκτών», που σταθερά λογομαχούσαν με τους Χριστιανούς και μεταξύ τους, όπως οι αιρεσιολόγοι ήθελαν να πιστέψουμε. Αλλά, μάλλον οι διαφορές μεταξύ ποικίλων διδασκάλων της Γνώσης και των «σχολών» τους θα πρέπει να θεωρηθούν ως βήματα προς τη δημιουργία ενός νέου τύπου στάσης απέναντι στον κόσμο. Το υλικό που βρέθηκε στην Κοπτική Γνωστική Βιβλιοθήκη αποτελεί καλή μαρτυρία γι' αυτή τη διαδικασία. Είναι συννεπώς αναμφίβολο ότι αυτά τα κείμενα βρίσκονται σε ανεξάλειπτη αντίθεση με την κατηγοριοποίηση των αιρεσιολόγων. Θα κατατάξουμε την *Παράφραση του Σημ* ως μία «Σηθιανή» εργασία και το *Ευαγγέλιο της Αλήθειας* ως μία «Βαλεντιανή» πραγματεία, διότι η πρώτη πιθανώς μνημονεύεται από τον Ιππόλυτο, ενώ η δεύτερη θα μπορούσε να ταυτοποιηθεί με ένα *euangelium veritatis*, το οποίο, σύμφωνα με τον Ειρηναίο, χρησιμοποιούσαν οι Βαλεντινιανοί; Πως θα εξηγήσουμε πολυάριθμα χαρακτηριστικά αυτών των πραγματειών, που δεν τα συναντά κανείς στο πρότυπο «Βαλεντιανό» ή «Σηθιανό» σχήμα; Θα τα αποκλείσουμε ως υποθετικές διαφορές μεταξύ Γνωστικών «σχολών», θα προσπαθήσουμε να τα δικαιολογήσουμε ως «δευτερογενή Χριστιανοποίηση», «Σηθοποίηση» και «Βαλεντινοποίηση», ή θα προσφύγουμε στον διαβόητο συγκρητισμό του Ελληνιστικού Νου²⁹; Μήπως θα ήταν καλύτερα να παραδεχθούμε ότι οι δικές μας κατηγορίες (καθώς και των αιρεσιολόγων) δεν είναι

κατάλληλες για την κατανόηση ενός τέτοιου φαινομένου όπως ο Γνωστικισμός σε όλη του την ασταθή πολυπλοκότητα; Ο Τερτυλλιανός έχει ορθώς πει ότι οι Γνωστικοί δεν δέχονται καμία ομοιομορφία και ότι διαρκώς αλλάζουν ένδυμα (Adv. Val. 4, 3). Είναι πολύ πιθανό ότι οι συγγραφείς μας δεν είδαν καμία αντίθεση εκεί που εμείς είμαστε έτοιμοι να βρούμε μία, κρίνοντας με βάση το δικό μας κατηγορικό σχήμα.

Eugene Afonasin

Professor of Philosophy
Centre for Ancient Philosophy and
the Classical Tradition,
University of Novosibirsk, Russia

Μετάφραση:

Κώστας Π. Παπαδόπουλος

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Afonasin E. V. [Αφονασιν Ε. Β.] *Ancient Gnosticism. Fragments and Testimonia* [Античный гностицизм. Фрагменты и свидетельства], St. Petersburg, 2003.
- Afonasin E. V. [Αφονασιν Ε. Β.] *Gnosis* [Гнозис], St. Petersburg, 2008.
- Aland B., «Gnosis und Philosophie», Widergren G., ed., *Proceeding of International Colloquium on Gnosticism*, Stockholm, 1977, pp. 34–73.
- Attridge H. W., MacRae G. W., «The Gospel of Truth. Introduction», Robinson J. M., ed. *The Nag Hammadi Library in English*, San Francisco, (1978, 1988³).
- Böhlig A. *Gnosis und Synkretismus*, Teil 1–2, Tübingen, 1989.
- Böhlig A., Wisse F. *Zum Hellenismus in den Schriften von Nag Hammadi*, Wiesbaden, 1975.
- Dillon J., *The Middle Platonists*, Ithaca; пер. на рус. яз: Санкт-Петербург, 2002, (1996²).
- Ehrman B., *The Orthodox Corruption of Scripture. The Effect of Early Christological Controversies on the Text of the New Testament*, Oxford, 1993.
- Frede M., Athanassiadi P., eds., *Pagan Monotheism in Late Antiquity*, Oxford, 1999.
- Fredouille, J.-C., ed., *Tertullien. Contre*

les Valentinienis, Sch 280, Paris, 1980.

Glucker J., *Antiochus and the Late Academy*, Göttingen, 1978.

Kaestli J.-D., «Valentinisme Italien et Valentinisme oriental: Leurs divergences à propos de la nature du corps de Jésus», Layton 1980, pp. 391–403.

Koester H., *Einführung in das Neue Testament im Rahmen der Religionsgeschichte und Kulturgeschichte der hellenistischen und römischen Zeit*, Bd. 1–2, Berlin, ET: Philadelphia, 1982, 1980.

Koester H., *Ancient Christian Gospels*, Philadelphia, 1990.

Layton B., ed., *The Rediscovery of Gnosticism*, in two vols., Leiden, 1980–1981, vol. 1, 1980.

Logan A. H. B., *Gnostic Truth and Christian Heresy*, Edinburgh, 1996.

Markschies Ch., «Nochmals: Valentinus und die Gnostikoi», *Vigiliae Christianae* 51, 1997a, pp. 179–187.

Markschies Ch., «Valentinian Gnosticism: Toward the Anatomy of a School», Turner J., McGuire A., eds., *The Nag Hammadi Library after Fifty Years*, Leiden, 1997b, pp. 401–438.

Quispel G., «Valentinus and the Gnostikoi», *Vigiliae Christianae* 50, 1996a, pp. 1–4.

Quispel G., «The Original Doctrine of Valentinus the Gnostic», *Vigiliae Christianae* 50, 1996b, pp. 327–352.

Robinson J. M., «The Nag Hammadi Library and the Study of the New Testament», Logan A. H. B., Wedderburn A. J. M., eds. *The New Testament and Gnosis*, Edinburgh, 1983, pp. 1–18.

Rousseau A., Doutreleau L., eds., *Irénée de Lyon. Contre les hérésies I*, vols. 1–2, Paris, 1979, Sch pp. 263–264.

Rudolph K., «Gnosis and Gnosticism – the Problem of their Definition and their Relation to the Writings of the New Testament», *Gnosis und Spätantike Religionsgeschichte. Gesammelte Aufsätze*, Leiden, 1995, pp. 34–52.

Schoedel W. R., «Gnostic Monism and the Gospel of Truth», Layton 1980, pp. 379–390.

Scholem G., *Kabbalah*, New York, 1974.

Sinnige Th. G., *Six Lectures on Plotinus and Gnosticism*, Dordrecht 1999, a review: G. Quispel, *Vigiliae Christianae* 54, 2000, pp. 109–111.

Turner M., *The Gospel according to Philip: The Source and Coherence of an Early Christian Collection*, Leiden, 1997.

Wilson R. McL., «Valentianism and the Gospel of Truth», Layton 1980, pp. 133–145.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Πρβ. Rudolph, 1995, σσ. 34–52, ειδικώς σσ. 50–52. Μία γενική σύντομη επισκόπηση: Robinson 1983, σσ. 1–18. Πρβ. επίσης λεπτομερείς σπουδές του Koester, 1980 και 1990 (όπου, για πρώτη φορά, δίνεται η δέουσα προσοχή στα Γνωστικά κείμενα).

² Για μία λεπτομερή μελέτη του προβλήματος αυτού συμβουλευτείτε: Ehrman, 1993.

³ Για τη δομή και τη φύση μιας συλλογής αυτού του είδους πρβ., για παράδειγμα: Turner, 1997.

⁴ Το γεγονός υποστηρίζεται από στοιχεία. Πρβ., για παράδειγμα, Eusebius, *Hist. Eccl.* IV 7, 6–8.

⁵ Το δεύτερο αποτέλεσε πράγματι θέμα σφοδρής διαμάχης ακόμα και μεταξύ των Γνωστικών, όπως μαρτυρεί η *Testimony of Truth* (NH IX, 55, 29).

⁶ Πρβ. *Gospel of Truth* (NH I, 3, 18, 1–11), Iren., *AH I* 21, 4, 29, 1–3.

⁷ Πρβ. *Apocalypse of Adam* (NH V 5, 64, 6–19).

⁸ Logan, 1996, σ. 10.

⁹ Στη συζήτηση για την εργασία του Stead, στο Layton, 1980, σ. 96.

¹⁰ Aland, 1977, σσ. 34–73.

¹¹ Markschies, 1997b, σσ. 401–438.

¹² Afonasin, 2003, σσ. 112–163.

¹³ Πρβ. Kaestli, στο Layton, 1980, σσ. 391–403.

¹⁴ Ομολογουμένως, οι κατά το πλείστον διαπρεπείς θεωρίες «ταξίδευαν» γρήγορα μέσα στον Αρχαίο κόσμο. Για επαφές μεταξύ Ρώμης και Αλεξάνδρειας, πρβ. για παράδειγμα, μία ιστορία στο Cicero, *Academica Priora*, II sq., όπου περιγράφεται ζωηρά η αντίδραση του Αντίοχου για ένα νέο βιβλίο του Φίλωνος του Λαρισαίου. Ο Φίλων προσπάθησε να αποδείξει την ιδέα της στοιχειώδους ενότητας της Ακαδημαϊκής παράδοσης, ενώ η προσέγγιση του Αντίοχου ήταν διαμετρικώς αντίθετη με αυτήν, πράγμα που κατέστησε τη διαμάχη αναπόφευκτη (για λεπτομέρειες πρβ. Dillon 1996, 53 ff.). Ας φανταστούμε την περίπτωση που ο Αξιόνικος, ο οπαδός του Βαλεντίνου που έδειχνε τον μεγαλύτερο ζήλο, σύμφωνα με τον Τερτυλλιανό (*Adv. Val.* 4, 3), δεχόταν ένα βιβλίο του Ηρακλέονα του Αλεξανδρέα. Η αντίδρασή του θα ήταν εντελώς παρόμοια (πρβ. Hipp. Ref. VI 35, 7).

¹⁵ Ο επιμελητής της πραγματείας, J.-C. Fredouille (1980/2, σσ. 258–259), σημειώνει στα σχόλιά του ότι ο Τερτυλλιανός μιλάει για τους φιλοσοφικούς θρόνους, έναν θρόνο του Μωϋσή, αλλά ποτέ για τους θρόνους που είχαν ιδρυθεί από αιρετικούς. Αυτό θα μπορούσε να σημαίνει μόνο, πιστεύει, ότι οι Βαλεντινιανοί οργάνωσαν κάτι παρόμοιο με τους φιλοσοφικούς θρόνους που εγκαθιδρύθηκαν περίπου την ίδια περίοδο με αυτοκρατορικό διάταγμα.

¹⁶ Ο Markschies (1997b, σ. 438) παρατηρεί εντόνως: «Το εάν τα Βαλεντινεία γραπτά που βρέθηκαν στην πόλη Nag Hammadi αποτελούν μία δημοφιλή φιλοσοφική παραλλαγή του Βαλεντινιανισμού ή μάλλον μια τεκμηρίωση της ανάπτυξης του μακριά από τις φιλοσοφικές του απαρχές, είναι κάτι που χρειάζεται και που αξίζει να διερευνηθεί. Εάν όλο αυτό είναι ορθό, θα πρέπει να πει κανείς ότι οι

πολύ χαρισματικοί διδάσκαλοι Βαλεντίνος και Πτολεμαίος απλούστατα δεν είχαν τους σωστούς μαθητές, δηλαδή – τουλάχιστον με την έννοια της επαγγελματικής φιλοσοφίας – τους επαρκώς μορφωμένους μαθητές. Και κανένας, δυστυχώς, δεν είναι εντελώς απρόσβλητος από αυτή την αθλιότητα».

¹⁷ Κείμενο: Rousseau–Doutreleau 1979; ET του R. Grant, ελαφρώς τροποποιημένο.

¹⁸ [Σ.τ.Μ.] Η απόδοση των αρχαιοελληνικών και των λατινικών αποσπασμάτων στην εργασία αυτή, όσον αφορά τις επιλογές διατύπωσης και ερμηνείας, ακολουθεί ευλόγως την αγγλική μετάφραση του συγγραφέα του άρθρου, καθότι τα χωρία αυτά αποτελούν βάσεις της επιχειρηματολογίας του.

¹⁹ Το κείμενο θα μπορούσε να ανασυνταχθεί ως εξής: «τό πολυκεφαλαίον θηρίον τῆς τοῦ Οὐαλεντίνου σχολῆς». Πρβ. Logan 1996, 7, σημ. 39. Υπάρχει μια πιο «επεξεργασμένη» μετάφραση από τον Lundström και σχόλια πάνω στο χωρίο, πρβ. Quispel 1996 a, 2. Εάν διατηρήσουμε το “de” του χειρογράφου, το νόημα του κειμένου θα αλλάξει ελαφρώς: «...από τους οποίους το πολυκέφαλο φίδι, ακριβώς όπως δημιουργήθηκε η Λερναία Ύδρα, εμφανίστηκε από τη σχολή του Βαλεντίνου». Δεν θα υπεισέλθω εδώ σε λεπτομέρειες. Το άρθρο του Quispel και οι περαιτέρω παρατηρήσεις σε αυτό από τον Markschies 1997a, 180 f. εξετάζουν επαρκώς το ζήτημα.

²⁰ Kroymann (1906). MS: semini nactus colubroso; Fredouille (1980): semen nactus, Colorbaso. Η προταθείσα διόρθωση: ‘...et cuiusdam veteris opinionis semen nactus, Colorbaso viam delineavit’, δεν είναι αναγκαία. Πρβ. Quispel 1996a, 3, ο οποίος ορθώς υποδεικνύει την απαρχή της εικόνας: ‘...denique quid Cretae taurus Lernaeaque pestis / hydra venenatis posset vallata colubris?’ (Lucretius, *De rerum natura*, V 26–27). Αναπαράγω τη δική του μετάφραση της φράσης.

²¹ Έχω συμβουλευτεί το ET του Ferguson.

²² Στο άρθρο του ‘The Original Doctrine of Valentinus the Gnostic’ ο Gilles Quispel (1996b, 334) τονίζει τη σημασία αυτής της φράσης και την ερμηνεύει με κάποιες λεπτομέρειες.

²³ ...τοιαῦτα καὶ οἱ ἀπὸ Προδίκου ψευδωνύμως γνωστικούς σφᾶς αὐτοὺς ἀναγορεύοντες δογματίζουσιν, νήσις μὲν φύσει τοῦ πρώτου θεοῦ λέγοντες αὐτούς.

²⁴ Ο G. Quispel αναφέρεται σε αυτό στο άρθρο του στο: Layton, 1980.

²⁵ Ο Glucker (1978) εξετάζει λεπτομερῶς τη χρήση αυτών των εκφράσεων και παρόμοιων τους.

²⁶ Οτιδήποτε και αν σημαίνει αυτό· Ο Κλήμης μιλά για τον Όμηρο με αυτόν τον τρόπο, και αποκαλεί τον Ευριπίδη σκηνικό φιλόσοφο, τίτλος συνήθης, ομολογουμένως.

²⁷ Πρβ., για παράδειγμα, τη διατύπωσή του στο Strom. I 37, 6.

²⁸ Διάσημα και πολυσυζητημένα σχετικά αποσπάσματα είναι τα εξής: Irenaeus, *Adv. Haer.* 30, 15 και Tertullian, *Adv. Val.* 4, 2 (που παρατίθεται πιο πάνω). Πρβ. μία λεπτομερή συζήτηση του προβλήματος στο Quispel 1996a, με επακόλουθη κριτική από τον Markschies 1997a.

²⁹ Αυτό το αμφιλεγόμενο ζήτημα συζητείται, για παράδειγμα, στο Böhlig–Wisse 1975, 9–54 (“Die griechische Schule und die Bibliothek von Nag Hammadi”) και στο Böhlig 1989.